

ІНТЕРГОВАНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ АПК

Нестерчук Ю.О., д.е.н., професор

Уманський національний університет садівництва

Розвиток вертикально інтегрованих структур в АПК України є об'єктивним процесом, зумовленим необхідністю зміни неефективної інституціональної матриці діючих організаційних форм. Однак, якщо у промисловості не викликає сумніву зумовленість активізації налагодження інтеграційних зв'язків по вертикалі вимогами інноваційних процесів, то для сільськогосподарських товаровиробників, особливо зразка 90-х років минулого століття, це не було визначальним спонукальним мотивом до участі в аграрно-промисловій інтеграції.

Характеризуючи сучасне постіндустріальне суспільство як суспільство знання, Д. Белл дає цьому пояснення з двох точок зору. По-перше, дослідження і розробки стають сталим джерелом інновацій; по-друге, успіхи у сфері знань значною мірою визначають прогрес суспільства [1, с.288]. Протиріччя між значенням інновацій, що стрімко зростає у сучасних умовах, потребою в них як факторі розвитку з одного боку, та функціонуючими організаційно-економічними відносинами в АПК – з іншого, є системною проблемою інноваційної сфери аграрної економіки.

Наразі продукування аграрною наукою інновацій, за відсутності дієвого механізму їх комерціалізації, не забезпечує піднесення сільськогосподарського виробництва на якісно новий рівень. Адже рівень їх освоєння залишається невиправдано низьким. При цьому характерним є сприйняття та реалізація наукових розробок, що забезпечують швидкий економічний ефект, та майже повне ігнорування принципово нових науково-технічних досягнень із пролонгованим ефектом.

Гострота проблеми інноваційного розвитку АПК підтверджується значною увагою до неї відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема В. Амбросова, Д. Крисанова, П. Саблука, В. Трегобчука, І. Масленкова, В. Самородського, у працях яких сформульовані пріоритети інноваційного розвитку галузей АПК, проблеми та перспективи цього процесу на сучасному етапі. Окремим питанням формування вітчизняної моделі інноваційного розвитку аграрно-промислового виробництва присвячені роботи Т. Маренича, С.Фірсової, В. Чабана, В. Чеботарьова та інших. Проте недостатньо дослідженою залишається недержавна підсистема інноваційної системи АПК та її інтегрована складова – аграрно-промислові об'єднання усіх видів. Отже потребує

доведення тези про існування впливу вертикальної та горизонтальної інтеграції на інноваційну активність підприємств АПК, а також висновок про те, що процеси інтеграції визначають напрями і масштаби інноваційних процесів в економіці [2].

Чинний правовий простір розбудови інноваційної та науково-технічної діяльності сформований у межах прийнятих Законів України „Про інноваційну діяльність”, „Про наукову та науково-технічну діяльність”, „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, „Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, „Про науково-технічну інформацію”, „Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку наукоємних технологій”, „Про державні цільові програми”. Тривалий період формування законодавства з цього питання, неузгодженість окремих його складових та різновекторність пріоритетів перешкоджають системному розвитку інноваційних процесів. Маючи статус пріоритетного напрямку державної політики інноваційна діяльність в Україні повинна була здійснюватись у межах близько 200 державних програм за різними напрямами, більшість з яких не мало практичного втілення. Виступаючи ініціатором та гарантом інноваційного розвитку економіки держава повинна гармонізувати програмну його складову на усіх рівнях.

Наукове забезпечення агропромислового комплексу завжди було пріоритетним завданням держави. Зближення науки та виробництва в умовах планової економіки забезпечувалось шляхом створення інтегрованих формувань, зокрема науково-виробничих систем, які являли собою добровільні об'єднання підприємств навколо науково-дослідної установи. Покладені в основу об'єднання принципи взаємної зацікавленості та відповідальності, а також гарантована винагорода вчених, керівників і спеціалістів підприємств за результативність використання науково-технічних нововведень спонукали до розвитку потужної мережі науково-виробничих систем і комплексів у дореформений період, зокрема в АПК країни їх діяло 120 одиниць.

Наука відіграла визначальну роль в організації сільськогосподарської праці, вдосконаленні машин та обладнання, розробці та освоєнні новітніх технологій аграрного виробництва усіх без винятку розвинутих країн світу. Так, у США законодавче оформлення системи сільськогосподарської освіти та наукового обслуговування аграрного сектора відбулось у 1862 р. із прийняттям відповідних законів та формуванням служби впровадження сільськогосподарських знань (Extension service). Протягом десятиліть науково-інформаційне обслуговування сільського господарства вдосконалювалось, набуваючи рис злагодженої системи, структура якої залишається сталою. За словами Р. Мігела „Науково-дослідна робота, підтримувана державою, зумовила значну частку досліджень та відкриттів, що знаходяться біля витоків цілої низки нових технологічних

методів, запроваджених у сільське господарство” [3]. Б.А. Черняков наголошує, що для США невірно говорити про залучення лише сільськогосподарської науки до обслуговування фермерського сектора, адже „на фермера ... в останні десятиліття працюють вчені різних, в т. ч. неспоріднених наук” [4, с. 277]. Саме цим автор пояснює не лише різні нетрадиційні підходи, використовувані фермерами, але і надзвичайні досягнення в аграрному виробництві.

Будучи складовою частиною аграрної політики держави інноваційна політика в АПК реалізується за такими основними напрямками: загальне структурування інноваційної системи АПК; управління інноваційними процесами та стимулювання їх розвитку через формування стійкого організаційно-економічного механізму; забезпечення нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності.

Мова йде про формування якісно нової інноваційної системи в АПК, до складу якої входять державна інноваційна підсистема, та аналогічна підсистема недержавного сектора, структурні елементи яких до сьогодні залишаються розрізненими та відособленими елементами інноваційної діяльності.

Стан і проблеми державної складової інноваційної системи АПК чітко сформульовані академіком УААН В. Трегобчуком [5]. Він стверджує, що розвиток вітчизняної науки та його планування досі здійснюється за найгіршим варіантом соціалістичного методу. Поглиблює проблему відсутність адекватних ринковим відносинам ефективних економічних механізмів взаємозацікавленості та відповідальності науки та потенційних споживачів її продукції, техніко-технологічних, організаційно-економічних розробок, дієвої незалежної та об’єктивної експертизи науково-технічних програм і технологічних розробок. Відтак обмежені бюджетні кошти нерідко витрачаються неефективно, на сумнівні з точки зору сучасних пріоритетів соціально-економічного розвитку проекти та роботи. Це негативно відбивається на ефективному використанні і якісному нарощуванні вітчизняного науково-технологічного потенціалу.

На практиці існує три рівні здійснення інноваційної діяльності: макро-, мезо- та мікрорівень. На макrorівні формується законодавча база, державні цільові програми, тобто визначаються державні пріоритети інноваційної діяльності. Фундаментальні дослідження, без сумніву, підпадають під регулювання та фінансування держави. При цьому державне регулювання передбачає відбір проектів за їх відповідністю загальнонаціональним інтересам у різних галузях.

Мезорівень представлений інноваційною діяльністю значних виробничо-технологічних комплексів – вертикально і горизонтально інтегрованих структур. На

мікрорівні функціонують самостійні ринкові суб'єкти, що здійснюють окремі наукові дослідження та впроваджують їх результати.

Інноваційні проекти на мезо- та мікрорівні не повинні обмежуватись техніко-економічним обґрунтуванням, але й передбачати вирішення соціальних та екологічних проблем регіонів, особливо, якщо мова йде про інтегровану структуру, що має значний вплив на економіку одного або декількох регіонів. При цьому вибір пріоритетних напрямів інноваційної діяльності залежить, значною мірою, від галузевої структури інтегрованого об'єднання. Ця особливість формує багатоцільовий характер інноваційно-інвестиційних проектів, адже стратегічні цілі аграрно-промислових об'єднань вирішуються у площині перетину декількох виробничих та невиробничих сфер.

Відтак, особливості аграрно-промислових структур, що одночасно є основними перевагами їх як суб'єктів інноваційної діяльності:

- стійкий фінансовий стан, можливість залучення значних фінансових ресурсів та, відповідно, переваги у конкурентній боротьбі;
- розгалужена мережа стійких виробничих зв'язків;
- можливість гнучкого реагування на зміни зовнішнього середовища, в тому числі суспільних потреб, через раціональну систему управління, регулювання, координації діяльності;
- можливість швидкого маневрування фінансовими ресурсами у межах декількох сфер діяльності та розподіл фінансового ризику за об'єктами управління;
- стійка форма об'єднання капіталу (переважно для жорстких форм інтеграції);
- можливість апробування та втілення нових форм мотивації праці.

Пропонуємо схему організації інноваційної діяльності в аграрно-промисловій холдинговій компанії (рис. 1), в основі якої – функціональний програмно-цільовий метод.

Чітка координація розгалуженої системи управління інноваційною діяльністю у такому об'єднанні, що передбачає певну автономію залежних структур, заохочення їх підприємливості, спрощені форми управління та прийняття рішень, оперативне реагування на зміну зовнішнього середовища та внутрішніх умов, максимальне використання знань та навичок персоналу забезпечує її ефективність.

Принципові характеристики пропонованої схеми організації інноваційної діяльності агрохолдингу формують якісно нову її організаційну систему, за якої матеріальні (економічні, технологічні, ресурсні та ін.) фактори знаходяться у тісному взаємозв'язку з соціальними, що сприяє налагодженню вдосконаленої системи взаємопов'язаних та взаємостимулюючих соціально-економічних процесів в АПК.

Рис. 1. Схема організації інноваційної діяльності в агрохолдингу

Створені на базі потужних підприємств АПК та інших галузей нові інтегровані об'єднання більш схильні до впровадження інновацій. Формування великих технічно оснащених спеціалізованих структур, здатних створювати нові технічні об'єкти, реалізувати унікальні технології, збільшує віддачу від інноваційної діяльності. На сьогодні маємо поодинокі приклади функціонування великих інтегрованих об'єднань, що застосовують світові технології, в умовах жорсткої конкуренції та вимог до якості експортують продукцію в Росію та країни Євросоюзу. Прикладом є корпорація „Агро-Союз” Дніпропетровської області, що отримала статус базового підприємства Мінагрополітики України щодо впровадження інноваційних технологій у молочному скотарстві, свинарстві, страусівництві та рослинництві.

Звертаючись до світового досвіду спостерігаємо превалювання моделі розвитку сільського господарства ринкової спрямованості з орієнтацією на економічний інтерес товаровиробника з перевагами масштабного виробництва. Відповідна концептуальна модель реалізується шляхом формування в АПК інтегрованих корпоративних структур різного типу. Деякі автори стверджують, що без широкої участі корпоративного сектора, здатного акумулювати значні обсяги фінансового капіталу, матеріальних і людських ресурсів, залучати масштабні кредити для реалізації широкого кола інноваційних проектів, завдання побудови інноваційної системи виконати неможливо [6, 7].

Європейські інноваційні формування являють собою переважно великі корпоративні структури, що пройшли шлях від окремих наукових установ до масштабних об'єднань з

виробничими підприємствами (70-ті роки минулого століття). Саме вони утворюють Європейську мережу з базою у Брюсселі. Паралельно функціонує низка дрібних інноваційних центрів, наукових установ.

Відмінність американської моделі інноваційного розвитку АПК полягає в активному розвитку дрібних структур (в тому числі дочірніх фірм), що відзначаються більшою активністю у впровадженні інновацій, пошукових роботах, прогнозуванні розвитку потреб ринку, мінімальною залежністю від адміністративного контролю, більшою ризиковістю та гнучкістю у прийнятті рішень. При цьому не заперечуються та підтримуються фундаментальні дослідження у великих наукових установах.

Тісна кооперація науки і виробництва, чітка організація, прогнозування та планування наукових та впроваджувальних робіт, державна їх координація характеризує Японську модель інноваційного розвитку. Строк впровадження наукових розробок становить 2-4 роки, а ефективність наукових досліджень у шість разів перевищує цей показник у США. Такі результати забезпечуються чітко налагодженою взаємодією фундаментальної, прикладної науки і виробництва, інформаційним забезпеченням, єдністю спільних дій людей на всіх стадіях інноваційної діяльності.

Функціонування протягом значного історичного періоду великих вітчизняних державних та колективних сільськогосподарських підприємств та їх повне державне наукове забезпечення позначилось на формуванні утриманського ставлення до наукових досліджень та установ, що їх здійснюють, за якого наукові розробки не сприймаються як товар. Тоді як світовий (в тому числі російський) досвід взаємодії виробничої сфери з науковою за основний фактор просування наукового прогресу визнає діяльність інформаційно-консультаційних служб, що виконують інформаційні, консультаційні та інноваційні функції [8, 9, 10].

Значним важелем успішного розвитку сільського господарства деяких країн Західної Європи та Північної Америки стала система впровадження наукових розробок у виробництво. У „Європейській хартії розвитку сільських територій” (1996 р.) Сільськогосподарське дорадництво визнане Радою Європи основним елементом системи сільськогосподарських знань, до якої належать дослідження і навчання. Система розповсюдження знань освоює значні ресурси, її працівники прирівняні за соціальним статусом до науковців. За перші п'ять років нового XXI століття в країнах Європейського Союзу створені понад 70 нових центрів передачі інформаційних технологій, покликаних обслуговувати членів цієї міжнародної організації, кандидатів до ЄС, Ізраїль та Ісландію. Задля стимулювання інноваційної активності країн – членів ЄС прийняте рішення про збільшення до 2010 р. частки витрат на інноваційну діяльність до 3 % ВВП [11].

Дорадчі (інформаційно-консультаційні) служби функціонують у 120 країнах світу, в тому числі у всіх країнах Європи і Північної Америки, Японії, країнах Балтії, Росії, Китаї тощо, різняться формою, структурою, фінансуванням, рівнем державного впливу.

Українське законодавство не встановлює прямих обмежень певних форм дорадчої діяльності, проте регламентує максимальне використання потенціалу закладів вищої аграрної освіти та науки. Мова не йде про проекцію системи дорадництва конкретної держави на український ґрунт. Доцільним є запозичення елементів різних систем з їх адаптацією до вимог вітчизняного АПК та оптимальне поєднання державних та підприємницьких формувань, а також визнання інформаційно-консультаційних послуг товаром.

1995 рік вважається роком початку формування дорадчої служби України як одного з елементів національної інформаційної системи. Наказ Міністерства АПК № 6/5 від 09.01.98 р. започаткував створення регіональних інформаційно-консультаційних центрів і визначив за їх базу науково-дослідні інститути та науково-дослідні станції УААН. Функції координування діяльності сільськогосподарських дорадчих служб покладаються на відповідне управління при Департаменті реформування сільського господарства. У 2002 р. регіональні дорадчі служби об'єднались у національну асоціацію сільськогосподарських дорадчих служб України „Дорада” із створенням навчально-координаційного центру сільськогосподарських дорадчих служб. З 1 січня 2005 року набув чинності Закон України „Про сільськогосподарську дорадчу діяльність”.

Цінним є досвід дорадчих служб різних регіонів, накопичений під час дії відповідних міжнародних програм, в тому числі українсько-американського проекту „Підвищення доходів приватних сільськогосподарських товаровиробників через сільськогосподарську систему Екстеншн”, що започаткував дорадчі служби у Вінницькій, Черкаській та Хмельницькій областях.

Вважаємо досить вдалим структуру дорадчої служби на базі аграрного університету (Уманський державний аграрний університет) [12] та підбір спеціалістів: у Центрі навчання та підтримки приватних сільгосптоваровиробників Черкаської області працювали 40 осіб, серед яких 11 консультантів з числа науковців університету, 20 районних спеціалістів. В офісі діяльність Центру забезпечували координатор, адміністративний двомовний секретар, перекладач, юрист, маркетолог, інженер-програміст. Представниками Центру в районах за рекомендаціями райдержадміністрацій та районних управлінь сільського господарства та продовольства на конкурсній основі були відібрані і наказом ректора призначені на посади районних спеціалістів особи з

вищою сільськогосподарською освітою із достатнім стажем роботи в сільському господарстві.

Минаючи докладний аналіз освітньо-консультаційних заходів Центру (консультації, семінари, закладення демонстраційних ділянок, дні поля, виставки, покази тощо) вважаємо суттєвою проблему, що загострилась із закінченням проекту та передачею дорадчих функцій до інституту післядипломної освіти і дорадництва. Ця проблема не є поодинокую і пов'язана вона з послідовною реалізацією наукових розробок, тобто із вибором базових підприємств, особливо, якщо мова йде про комплексне впровадження інновацій. Нині дорадчою службою при Уманському державному аграрному університеті прийняте рішення про укладання угод на спільні науково-дослідні роботи та демонстрацію результатів їх впровадження із аграрно-промисловими формуваннями Черкаської, Вінницької, Кіровоградської областей. Ресурсний, інвестиційний, кадровий потенціал цих виробничих структур дозволяє випробовувати нові компоненти адаптивної, техногенно-безпечної інтенсифікації агропродовольчого виробництва.

Пропонуємо переорієнтувати інформаційно-комплексну інфраструктуру інтегрованих видів виробництв на виконання поряд з інформаційно-довідковими інформаційно-аналітичних (експертних) робіт із залученням кращих спеціалістів вузів, галузевих та академічних наукових установ (інформаційно-аналітичні центри). Такі центри можуть стати базисом для інформаційного забезпечення інтегрованих формувань та, одночасно, органів управління сільського господарства різних рівнів.

Для запуску інноваційної системи розвитку економіки в цілому та АПК, зокрема, необхідний механізм, що забезпечуватиме реалізацію єдиної інноваційної стратегії, в тому числі через мотивування її учасників до спільної діяльності. Держава володіє вагомим арсеналом засобів стимулювання інноваційної діяльності. Серед яких – пряме фінансування радикальних інновацій технологічного базису аграрного виробництва, пряме фінансування початкових стадій регіональних інноваційних проектів, надання податкових пільг підприємствам інноваційного спрямування, створення банку інноваційних технологій, запровадження інформаційної системи тощо. Проте значна частина державних важелів спрямована на забезпечення масштабного припливу позабюджетних коштів, ефективного використання в інноваційних процесах відповідних фінансових інструментів ринкової економіки (кредитування, лізинг). При цьому немала роль належить бюджетному співфінансуванню корпоративних проектів, підтримка яких може стати ефективною в контексті стимулювання налагодження коопераційних зв'язків, побудованих на фінансовій мотиваційній основі між групами суб'єктів господарювання. Вагомим фактором прискорення науково-технічного прогресу і модернізації виробництва

може стати розвиток сектора потужних вертикально інтегрованих господарських структур, в т. ч. і міждержавних корпорацій.

Якщо окреме вузькогалузеве підприємство обмежене у можливостях фінансування та використання повномасштабних наукомістких технологій, то корпоративні структури АПК, поєднавши диверсифіковане виробництво, досконалу організаційну структуру та систему управління з розвиненими функціями маркетингу, створюють умови для ефективного використання новітніх наукових і технічних досягнень, що часто мають міжгалузевий характер, в межах багатогалузевого господарського комплексу, тобто одночасно у декількох взаємопов'язаних галузях. Тому саме великі аграрно-промислові структури реалізують авангардну інноваційну стратегію. Їх потенціал та переваги повинні бути використані ще на етапі розробки інноваційного проекту як первинного елемента інноваційної діяльності з обов'язковим визначенням фактичного (реального, комерційного) та потенційного (науково-технічного, соціального, екологічного) економічного ефекту, ступеня невизначеності його отримання, терміну отримання фактичного ефекту як критеріїв кінцевої оцінки інноваційного проекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева– М.: „Academia”, 1999. - 786 с.
2. Бутаков А. Инновационные процессы в интегрированных структурах // Экономист. – 2005. - № 7. – С. 39-50.
3. Mighel R.H. American Agriculture. Wash., 1957.
4. Черняков Б.А. Американское фермерство: XXI век: Монографія, М.: „Художественная литература”. – 2002. – 400 с.
5. Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми // Економіка України. – 2006. - № 2. – С. 4-12.
6. Федулова Л.І. Корпоративні структури в інноваційній діяльності: світовий досвід і можливості для України // Економіка і прогнозування. – 2004. - № 4. – С. 9-27.
7. Захарін С. Стимулювання інноваційної активності корпоративних структур // Економіка України. – 2006. - № 8. – С. 41-47.
8. Баутин В.М., Козлов В.В., Козлова Е.Ю. Инновационная деятельность в сельскохозяйственном консультировании региона. – М.: ФГНУ „Росинформагротех”, 2003. – 132 с.
9. Козлова Е.Ю. Роль ИКС в расширении масштабов внедрения научно-технических достижений в АПК // Информационный бюллетень МСХ РФ. – 2004. - № 2. – С. 38-41.

10. Степанова О. Информационно-консультационная служба как инструмент активизации инновационно-инвестиционной деятельности // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2007. - № 3. – С. 13-14.

11. Савенко В. Освоение инноваций в ведущих странах мира и возможности использования их опыта в России // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2007. - № 3. – С. 11-13.

12. Геркіял О.М., Нестерчук Ю.О. Сільськогосподарська дорадча діяльність університету // Вища школа. – 2005. - № 2. – С. 70-76.

Integrated component of innovation structure of AIC

Nesterchuk Y.O.

We consider the priorities and concerns the building of a qualitatively new innovation system in the agro-industrial complex, which comprises government and non subsystems. Proposed organization of innovation in the agro-industrial holding company. The role of corporate structures to create the conditions for effective use of the latest scientific and technological advances in the agro-industrial complex.